

նագիտական ճիւղն է, եւ զոր առանձինն յանձնելով այսպէս առջեւ կը հանէ Եւրոպայի գիտականաց:

«Առաջին գրոց Հնդկերէն» Տերմինալ, Ղիեննայի Միթիթարեան Միաբանութեան անդամներէն, որ շատ տարիներէ ի վեր կը վարէ իր գործունէութիւնն ի Վ. Պոլիս, աշխարհաբար լեզուաւ արդի համեմատական լեզուաբանութեան համառօտ բովանդակութիւն մը կու տայ: Հին եւ նոր լեզուաբանութեան մէջ եղած տարբերութիւնը բացատրելէն ետեւ, ի նկատութիւն կ'առնու լեզուի միջնաբեր (Sprachschal) որ միջնաբերութիւններէ, բնածայններէ, չորամարտներէ եւ գաղափարական արմատներէ կը կազմուի: Այս վերջիններս (արմատները) կը բաժնուին բայական եւ անուանական արմատներու: Առջիններուն հնդեւրոպական նախալեզուին եւ հայերէնի մէջ գտնուած տառական ձեւերն ընդարձակագոյն կը պարզէ, եւ ապա (էջ 59) հնդեւրոպական նախալեզուին բայական արմատներու ցանկ մը կը յաւելու, որուն մէջ հայերէն գտնուած կազմութեանց վրայ կը խօսի: Այս ցանկը կը հասնի ցէջ 116: Գետայ (117—122) գերմանական արմատոց ցանկ մը կը յաջորդէ: Այս երկու ցանկերուն արժէքն այն է՝ որ ըստ մասին ինքնագիր են, ինչ ինչ նկատութեան արժանի կէտեր կը բովանդակեն, եւ լեզուագիտական հանդիսի մը մէջ մանրամասն քննադատութեան արժանի են:

«Գետայ կու գան բնկերութեան, ածականաց ասորձաններուն եւ թուականաց կազմութեան վարդապետութիւններն, որոնց վրայ կը յաւելու հնդկերէն» հոլովումն ու խոնարհումը: Գրքին վերջին մասը կը կազմեն երկու գլուխներ, որոնցմէ մին՝ ըստ Ա. Ֆիբին մեկնողական եղանակին, կը խօսի Հնդեւրոպացւոց լեզուի միջնաբերն վրայ, իսկ միւսն՝ արդի լեզուագիտութեան պատմութիւնը կ'ընծայէ: Էջ 198—206 արմատներու քով մեկնուած հայերէն բառերու պարտբնական ցանկը կը բռնէ՝:

Այսպէս կը խորհրդածէ գերմանացի մասնագէտն այս հայերէն երկասիրութեան վրայ: Եթէ յայտմ մասին օտարազգիք մեր առջեւն անցան եւ ձանապարհ հորդեցին, դեռ կայ մեր բանասիրաց ալ բառական նիւթ՝ բնիկ լեզուն անսպառ բովուց մէջ անգուլ գործելու սոյն ուղղութեամբ: Միայն՝ աշխատանքն օգտակար եւ հետեւանքն իրական ըլլալու համար՝ հարկ է նախ միտք առնուլ՝ թէ լեզուի տարերք չեն քննուի լոկ կամայական, երեսակայական, ցնու-

րական մեկնութիւններով կամ մտացածին օրէնքներով, ինչպէս յաճախ տեսնուած է մեր ազգի հայագիտաց կողմէն. եւ երկրորդ մասնաւոր՝ ձանշալ եւ համոզուած պէտք է ըլլալ՝ թէ այս օրս կայ իրօք դրական գիտութիւն մը լեզուաբանութեան անուամբ, որ ընդհանուր եւ մասնաւոր լեզուագիտութեան խորամուխ մասնաբերկրի գիտողութեամբքն աներկրայելի օրէնքներ ունի հաստատած, եւ հիմայ բազմութիւն հաստատներ յատուկ մատենագրարն մը կը կազմեն այս ճշմարիտ գիտութեան, որ մեծ լըստ արժան է զլիաւորարար Հին աշխարհի պատմութեան վրայ:

ԹՈՒՐԻՆ ԵՐԻՐԹԱՅ ԳՆՏՄՈՎԱՆ ՄԷԼ ԳՈՐԾԵՐ

(ՆՈՐ ԶՆՈՒՆԳԻՐ)

Հայ տպագրութեան պատմութեան էջերուն մէջ բառական միջոց գրաւած է թագէտու երէց երեւանցի Համազասպան, եւ մեծ անուն է թողած իւր տպած խաղաղութեայ եւ մանաւանդ ճշուն գրոց ընտիր հրատարակութեամբն, որ 1686ին սկսած է տպուիլ ի Վենետիկ եւ մինչեւ ցայսօր ի գործածութեան է շատ տեղ: Եւ սակայն իւր անուն կը տրուի նաեւ սեւագոյն նկարեալ անցեալ մը՝ այս փառաւորութեան յառաջ, որ որչափ ալ առ ի չգոյն պատմական յիշատակարանաց՝ բառական թանձր ստուերով մը ծածկեալ ըլլայ հայ տպագրութեան պատմութիւնը գրել ուղղորին աչքէն, հանդերձ այսու կային, կամ ճշգրտոյն՝ կը կարծուէր թէ կային, բառական պատճառք՝ նոյն ստուերին մէջէն՝ թագէտի անուն վրայ կեղտ մասեր ալ նշմարելու, եւ զինք իրեւ չարահայտաց եւ հալածող Ոսկանայ նկատելու՝, — Պարզեց մեր խօսքը:

Ծանօթ է որ Ոսկան Արքեպիսկոպոս 1666—1670 Ամսերտամի մէջ բազմաթիւ գրքեր հրատարակեց, ի մէջ այլոց՝ իւր հռչակաւոր Աստուածաշունչը, Ոսկանայ տպարան 1670—1673 իրիւրոնց հաստատեալ կը տեսնուի, իսկ 1673 կը փոխադրի Մարտէլ, ուր 1674ին կը վախճանի Ոսկան Արքեպիսկոպոս: Մտադրութեան արժանի է որ այսչափ ժամանակի միջոցի մէջ հրատարակեալ գրոց յիշատակարանին եւ կամ ճակատին մէջ մէկ անգամ միայն կը յիշատակուի թագէտի երիցու անունն, այն է՝ Արթիւր Ժաւթըց (տ. Գ. Մարտէլ, 1673) ճակատն, այսպէս... «Արքեպիսկոպոս եւ Ժաւթըց նոյնոց Ոսկան»

1. Հմմտ. Բաշմեշ, 1851, էջ 80: Պատմ.-իւն. Հայ Գրք.-իւն. Արթիւր, 1878, Բ. 69 290 եւ 308: 2. Հմմտ. Պատմ. Հայ Գրք.-իւն. Բ. 301—323:

նայ արհի եպիսկոպոսի եւ թաղէոսի երիցու երեսնեցոյ...¹

Հազիւ թէ Ոսկան աչքերը կը փակէ՝ իրաց վիճակը կը փոխուի: Ոսկանայ մահուանէն ետքը՝ Սողոմոն՝ քննորդին Ոսկանայ՝ գործակցութեամբ ՄԻրտիչ Վ. Ի Ջուղայեցոյ կը հրատարակէ Մաշ-տոյ՝ Բ. տպագրութիւնն ի Մարտէլ՝ 1676 թն, որուն Յառաջաբանին մէջ առաջին անգամ կը գրուի աննպատ թաղէի, այսպէս «... Աղանա-միտ վարդապետին (Ոսկանայ) միաբանեալ էր ընդ կայեւածին եւ օժաբարոյ արիտադաւան՝ չերի-ցոյն թաղէոսի երեսնեցոյ առ ի տպուած Ատե-նի սաղմոսին, յորմէ պատճառէ կրեալ զղանաղան փորձութիւնն եւ զնորատես հարուածս... մա-հուամբ բարձաւ ի կենաց աստի. զորոյ զէիալիք պատմութիւն անցից նորին ամենայնի ընթեռնելոց էք ի յատուկ գիրս նորին. եւ այսու ամենայնիս զինի մահուան տեսուն իմոյ մասնեցայ ես տրուպս փորձանակ նորին ի ձեռն անօրէն գողգոսին ամն չորս... գործելով միշտ (թաղէի) ընդդէմ ազգին չպոյց եւ սրբոյ աթոռոյն էլքմաննի եւ գործարանի նորին, ոչինչ համարելով զամենայն չպոյս եւ զյոյզով բանագրանս կամողիկոսին եւ ամենայն վարդապետաց...² Նշին տարին այդ «լիակատար պատմութիւն» կոչուածն «ի յա-տուկ գիրս նորին» ի լոյս կ'ընծայուի: 1676 թն Գրգիւն խորհուրդ հանապազօրեան կոչուած գիրքն երկրորդ անգամ կը տպագրուի, որուն վերջը կը յարուի Ոսկանայ հոգեւոր խորհուրդ: Այս կտա-կին մէջ՝ որ կարծես թաղէի երիցուն դէմ շե-նուած ամբաստանութեան գիր մըն է լոկ, ոչ իբրեւ «լիակատար» պատմութիւն, այլ առանց թուականի եւ առանց մասնաւոր դէպքի մը որոշ յիշատակութեան, թաղէի երիցու՝ Ոսկանայ տուած նեղութիւնքն յառաջ կը բերուի այս-պէս... «Երգեաներսպ եւ զանազան փորձութիւնս հասցոյց ինձ եւ իմոցն... Շառայ գոլով՝ ան-խնայարար գգեանեալ փոքեաց զուկերս իմ, հա-տուցումն գթութեանց իմոց. իրկեցեալն ինեւ ի բանտից եւ ի կապանաց՝ կապեաց եւ կնքեաց զգործարանս սրբոյ էլքմաննի, եւ զտուն իմ... հաստեցեալն յինեւ ըստ հոգւոյ քահանայական կարգան, եւ ըստ մարմնոյ գոյիւքն եւ արդեամբք ... կողոպտեաց զիս...³ Այս կտակին մէջ թա-ղէոս իրեց կ'անուանուի միշտ՝ «որդին կորստեան

եւ ժառանգն բեկզկբաւղան չերեցն... սերմն ժանտ եւ ծնունդն անիծից... լրբադէմ...⁴»

Այնուհետեւ պատմութիւնը կը դառնէ զթաղէոս ի Վեներտիկ, ուր 1686 թն կը սկսի ճշուշի ընտիր տպագրութիւնն: ճշուշի հրատա-րակմանէն ետեւ թաղէոս անհետ կ'ըլլայ պատ-մութեան մէջէն: —

Թաղէի երիցու վրայ այսչափ ինչ — լաւն ու չարն — կ'աւանդին մեզ արդի պատմագիրք հայ տպագրութեան, քաղելով ի յիշատակա-րանաց ժամանակակից գրոց:

Մեր թերակատար ծանօթութիւններն թաղէի երիցու վարուց վրայ՝ կ'ուղէ եւ կ'ըն-դարձակէ, Ոսկանայ Ատուռածաշնչին տպագրու-թեան պարագաները կը լուսաւորէ, եւ այլ ծան-րակշիռ հետեւութեանց դուռ կը բանայ նոր հետաքրքրական ձեռագիր մը՝ զոր ահա կը հրա-տարակենք: —

Վանաց մասնառաջարանին հայ ձեռագրաց կարգին մէջ կը պահուի չորս թղթէ բաղկացեալ մաքուր շղագիր ձեռագիր մը: Չեռագրոյն հե-ղինակն է ինքն թաղէոս իրեց համադասպեան, որ Ոսկանայ Ատուռածաշնչը գրոց պատճառաւ 1669 թն Մայիսի 26 թն բանտ մասնաւորէ բլա-լով չարութեամբ ոմանց, ինչպէս կը պատմէ ինքնին, բանտին մէջ տաղաւափօրէն կը պատմէ իւր կրած տառապանքները, եւ իւր թղթամեացը կենսագրութիւնը կ'ընէ: Թաղէոս իրեց իւր այս պատմական յիշատակարանը շարադրած է 1671 թն. իսկ մեր այս օրինակը բնարեն ընդ-օրինակուած է 1774 թն Գ. Վ. Մ. անուն բանա-սիրէ մը՝ ինչպէս ետքէն պիտի տեսնենք:

Արչափ մեր հետազոտութիւններն զմեզ կ'ապահովցնեն՝ կարծենք թաղէի երիցու այս գործն ցոյսօր անծանօթ է մնացած բանափրաց: Եւ սակայն այս պատմական յիշատակարանն մեծ լոյս կը սփռէ հայ տպագրութեան պատմութեան վրայ, զոր մեք դիտել պիտի տանք Հռոմէի յա-շորդ թուոյն մէջ՝ ձեռագրոյն աւարտմանէն ետեւ: Հոս այսչափ միայն կ'ըսենք՝ թէ այս ձեռագիրն գլխաւորաբար պատմական մեծ նշանակութեան հետ, նաեւ. թաղէի երիցու մէկ ընտիր գործն ալ կը ծանօթացնէ մեզի, որ եւ ոճոյ բնակա-նութեամբն ու պարզութեամբը նաեւ մեր գե-ղեցկի ճաշակը կը հաճէ:

Նախ դենք ձեռագիրն ամբողջ առանց գոյն իսկ փոփոխութեան, ինչ ինչ ծանօթու-թիւններ ատեցնելով՝ փան լուսաւորութեան:

¹ Անուշտ կ'ուզէ Սողոմոն ըսէ՝ թէ թաղէոս կա-թողկեալ էր ինչպէս հրատարակել ձեռագրոյ մէջ պիտի տեսնուի:

² Ինչպէս կարելի է, երբ Ոսկան 1671 թն կը ժախ-նան, իսկ այս Մաշտոցն 1676 թն կը տպուի: Թերեւս տա-ղէն «մաս չորս»:

³ Այս կտակն համառօտելով յառաջ կը բերուի ի Պատմ. Հայ Գրգուրեան, Բ. էջ 310:

Պատմութիւն Պետրոս առաք զօն-
ստիկն հայոց, ևս երկու ընկերացն
թմոնքն ղեկորոսսին¹, ևս խա-
ննց հսկմանին:

Ս' եղբ լեւաթ թագեալի,
Անաւոր եւեթ թագեալոյ,
Գոյոյ որդի տեր սարգսի,
Եւ ի ցեղէն Համազասպի,
Ըջ թագաւոր ըստգանդի,
Կոյն² ազգաւ երեւանցի,
Ըստ Հայկազունք տօմարի,
Հազար Հարիւր տան և եօթնի,
Եւ ի յամենայն յայտի,
Քսան և շորս օրն ստորթի,
Ընդէն գործ ինչ ինչ պատահի,
Ի պատման առեւտրի,
Ընդ որս և ի զվաւնայ ելի,
Գնալ յերկրէն Հոյսեալորդի,
Աստ ամի ժողովարդի,
Յեւան սակնայ մար թագ ճանչի,
Ջոր տեսանէն յայտ բերելի,
Ռեքաւթեալ զիս ընդգործի,
Յալ ինչ թաղում գրեման Հանի,
Ի զանաւ ըստ նոր կերպի:

Վարդապետս այս՝ զոր տացի,
Յալիւն. ևս. զալ Հանդիպի,
Ձ' արանայ տեղեկացի,
Ջորեպալոյն ինչ գանձիցի,
Աս ի պատման օգնականի,
Յարարան Հայոց ազգի,
Ի կողմանէ փոք ինչ գրամի,
Վաստագան աստուանդի,
Ունեց արանք ըստ անունի,
Յերեւոյ գոյոյ զիս յայնցի,
Ջոր պատմաց եմ ի կորդի,
Ինչ ի յասար նոցայն բանի,
Խորհի զիս Հար յիւրեանք միի,
Ինչ կցոր տալարդի,
Որ ևս եկեալ ի մի սեղի,
Խոսի ընդ նոյն ժողովարդի,
Իրիւք ընդի գորդի միի,
Դրամի քորան պիտոյանցի,
Յալ իւրաքանչիւր ըստ լափի,
Ինչ գրեմանց այդ տարաբիցի,
Յուսեցելոյ զաւճ գրամի,
Խոսանան ալ ինքանի,
Աստ իրերի գրեալ լինի,
Ընդիւրդի անանց յասի:

¹ Այս անիկն ըստ անուն և թեպէ-
տա, ինչպէս Ուրան իստուան-
ցին յիշատակարանին մէջ ի յիշատակի,
Յուսեցին Յովնաթան թեպէտա՞ր² ևս
ճանաչել Աստուծոյ տալար թագեալս ևս
ընդ ինչպէս զպատմութեան շարունա-
կութեան մէջ պիտի տեսնուի, զիստ-
գորս իրիւ. "անիւր... ևս իստանդ
ի զստ ապալելով, նկատելով՝ կ'անունան
միշտ՝ Գեւորդի... աստուծոյ պատմութիւն:
² Բնաբեր ինչպէս որ և կը պահենք,
նոյնպէս կ'իշատակութեան: Ինչպէս տա-
գորս ինչպէս զիստգորդի մի կողմանէ ևս:
³ Քրիստոս իմաստուն 1668:
⁴ Իրեւանցի:

Սեւն երկն գու փռեմանի,
Ընդիւրդի տալար զալի,
Իրեւան պատարտաւ ժամ գրամի,
Քեզ աստուծոյ ինչ անիկերի,
Աս ի ճանաչման տալարի,
Յան զգրամ ըստ բաւականի,
Ռեքաւթ ևս ըստ այսմ ունի,
Գեւոր յերկրէն Հոյսեալորդի,
Ռեքաւթեալ կայր ճանչի,
Յամաւորաւմ թագաւոր,
Աննէ սկիզբն այնմ տալի,
Որ աստուծանայն անունանի,
Ի յերկրացի գրամ տալի,
Ինչպէս ըստ գործիցն բաւականի,
Վարդապետն Հարիւր որի,
Գործ սոցա՝ ժամը գրամի,
Ինչ միայն սոցա յայտ երկրորդի,
Վաստագան իւրեան գրամի,
Աննէ սկիզբն պատարտանի,
Եւ յասարան ճամ գրամ մի,
Ջորմ ևս աս կարի նիցի,
Վաստագան գործարանի,
Գոյալ զալ իստուանցի,
Անաւ գրամ ըստ բաւականի,
Ինչ գրեման միւր Հաստի,
Եւ ամենայն գործ կատարի,
Եւ ևս ճանչալ անանքի,
Վաստագան օգնականի,
Եւ ինչ Հանաւ ըստ նաւալի,
Յոր ժողովարդան կայր տալարդի,
Ներքոյ պատմաց՝ զոր տացի,
Ընդ ինչ Հանաւ ինչ անդ լինարի,
Ռեքաւթ ևս ինչ կամանի,
Ջորաւմ գրեման ժամ ճանի,

¹ Այս գաւառագործ ինչ կը յիշատակէ
Ուրան իստուանդին (պատմ. 1668-1668) թիւստարանին մէջ այս-
պէս... "Ինչպէս յերկրէն և յալգէն ինչ գի-
ման ի կողման Եւրոպայի... ևս ի գաւա-
նայ ինչ միւր անգին յիւրեանցի... ընդ
երեւոյ Հաստարանայն զիստգործիցն
արանք ևս յիշատակարան" (պատմ. 1668-
1668) թիւստարան ևս զիստաւ զա-
լոյնցիցի յիս թագաւոր ճանչալ ինչպէս
ևս Հարդարութեան ժամը միայն յիւրմ-
քանա ընդ իստուանցի զիստգործիցն
զիստգործիցն մասնանի միւրի, ըստար-
աւ յիշատակարան ևս ի լոյս որդի զիս-
տան, ճանչի ի թիւս Ռեքաւթի փոք-
մար ի յիւրեանցի պատմութեան ևս
ևս զիստգործիցն յիստարան յիւրեանցի
չանս որ ի զանաւան Հաստագործիցն
չանս լինիցի տալար յիւրեանցի, նոյն-
պէս ևս յիստարան թեպէտա՞ր ըստ
չանցի զիստ իստուանցի տալար յիւ-
րեանցի, ևս զիստ յիւրեանցի որդի
Սարգսի զգրամի: Աստուծոյ յիշատակ
ևս ըստ արարեալ Հանի ի կողման Հիւ-
րեանցի յիւրեանցի ինչպէս, որ պիտի
չանցի զիստարան ի զալար լինարի,
Հաստագործ... արանք ևս յիւրեանցի
արանք... ևս ի զիստ ևս յիւրեանցի
"Հաստար արանք (Աստուծոյ յիշատակ) ճա-
մանց... ներթափանցի 1668...
Հիւրեանցի յիստարան Հանման Աստու-
ծանցի զոր տալարութիւն ևս տալար-
ութիւն Եւ 1668ին՝ երբ թագեալս երեւոյ
Հանի լինարի, ինչպէս քեզ ինչպէս
կ'ընէ ինչ: Այս արեւմտեան ժողովարդ
պատմութեան աստիկն մասն ըստ ան-
յայնի միայն ի յիւրեանցի Աստուծոյ
չանցի յիշատակարանին:

Եւ լեւաթ ինչ՝ պարտաւ զանի,
Եւնէ զիստ զորդս այս գաւառի,
Սեւ տար գու ժողովարդի,
Եւ զանաւան ըստ պատմանի,
Յոր զգաւնի ըստ օրիւնի,
Յուրեանցի ինչ լեւաթիցի,
Ինչ ինչ ինչ յաւանցի,
Աստ գաւառացի ժամն Հարիւր,
Ձի մի լինար ինչպէս,
Անաւ պատմի փոխաւորի:

Ընդ որս ևս զիստ ի ճամ արանի,
Եւ զիստին աստուծոյ,
Ընդ ինչ ևս եւ ինչ անիւր,
Գոյի զիստին փոխաւորի,
Ինչ ինչ ևս ինչպէս յալարի,
Հաստան իստուանցի փոխարդի,
Հաստան գործիցն այս Հաստան,
Յուրեանցի ժողովարդի,
Գործ զիստ ժողովարդի,
Աս ժողովարդան ըստ այսմ կերպի,
Գործիցն այդ միւր ինչ Հանի,
Ձի տալար ըստ միւր տալարի,
Գործիցն միւր և ընդունի,
Գործան Հանիցն փոխարդի զիստ,
Ինչպէս գու Հարս յայտ յիշատակի,
Փոխել զիստ փոխարդի,
Ձի գործիցն այս ի միւր տալարի,
Ինչ տալար զիստին յիւրեանցի,
Բաւարս այս յայտ պատարտի,
Ինչ ինչ Հաստարի,
Հաստար ինչպէս ըստ յիւրեանցի,
Աննէ զիստին թիւստարի,
Եւ աստար տալարիցն ևս,
Ձիստիցն զիստին յիւրեանցի,
Սոցա աստար տալարի,
Հաննէ զիստին ինչ անիւր,
Գործն զիստին ինչպէս յիւրեանցի,
Հաստար ինչպէս զիստին:

Ի մասնին փոխարդի,
Եւնէ զիստին թիւստարիցն՝ Հանի,
Յուրեանցի ժողովարդի,
Ինչպէս գու Հարս յայտ յիշատակի,
Եւ զիստին յիւրեանցի,
Ձի գործիցն յիւրեանցի,
Որ երեւոյ կամաց լարի,
Ինչ զիստին՝ Հայոց ազգի,
Գործիցն տալար ըստ յիւրեանցի,
Գործն ինչ թիւստարի,
Եւնէ զիստին յիւրեանցի,
Ինչ ինչ երեւոյ ընդ իստար,
Յուրեւ զիստին փոխարդի:

¹ Իտալ. Cambio, փոխաւորարդի:
² Իտալ. Convoigio, Հիւրեանցի, Իտալ.
կարմաւան ևս:
³ Իտալ. Polizza (di cario) Թագեւոր,
միւրեանցի ինչպէս, Թագեւոր զիստ
connaissance.
⁴ Իտալ. Lazzaretto (տե՛ս. Լազարէտի կամ Լազ-
արէտի), (պատմութիւն պատմական) ար-
դիւրեանցի, արդիւրեանցի տե՛ս (պատմ.
Ինչպէս).
⁵ Իտալ. Archivesevo, արքեպիսկոպոս:
⁶ Իտալ. Console, Հիւրեանցի, Եւնէ զիստին
Եւնէ զիստին Եւնէ զիստին Եւնէ զիստին
պատմութիւն ևս ի լինարի:

Եւ զինի հարցութեան,
Յուցին զինչզին բոլորայն,
Նաեւ զգիր վարդապետի,
Վասն գրեանցն՝ զոր եւ բարի,
Ձի ի նեւս նոցա հասանիցի,
Յացեն զվերայ եղեւզ գամարի,
Վասն այն ի տուն նորա ինի,
Որպէս զգամն՝ զպալատիկի,
Խառնց նորա հաստացի,
Բարեպաշտն զեւ կարեցի,
Ձինն առ զ ինչ՝ Ժամանակի,
Միւս ընկերքն վարդապետի,
Գան ժողովն ի մի տեղի,
Ըզսա զլուս կարգն բանի,
Հընդգնդեալք հրաժմանի,
Սենս այսմիկ յամենայնի,
Սենս որ ինչ՝ սովաւ լինի,
Միջ երկուցանց՝ Ե հանելի,
Ընդ հաստաւեւ յոր այս ուխտի,
Կոչին եւ զիս ի այն տեղի,
Սենն ընդ մեջ միարանի,
Ձի անեղան զսան յոյժ պիտանի,
Ձխորհրդաւ զայս զանն ի միջի,
Ձի գործք իւրեանց աւարտիցի,
Ընկերութեանց զերեւելիցի,
Որ ընդ սական վարդապետի,
Ընդ որս եւ եւ վասն այսմ իրի,
Խորհրդայս այսմ նոստ անի,
Ձի զգրաւն իւրեանց լի՝ անխեբի,
Ձի տունեւն էին տպարանի,
Անցին լաւիւնք որքան լինի,
Ըստ օրինի նշանց երկրի,
Հասուցանել որ ինչ պարսի,
Ըստ յալովման ժամանակի,
Վասն այն եւ եւ զայս յանն առի,
Ըստ հանուրեան նոցանց սրտի,
Նստեալ զմարտիկն զըզեցի,
Որ անուանի լեւորապետի՝,
Իմով մոհորսւ մոհորցի,
Պետրոս աւագն յամենայնի,
Չպարտան երկուս բոստանցի,
Ձի վնարսւն գիրսու լինի,
Ընաման ինչ տալ՝ պարտասանցի,
Ուխտադրութեամբ հաստացի,
Մնացորդին նշանց զրամի,
Չեմբազմանիցն զայն արարի,
Ըստ առաւելոյն մի պայմանի,
Յամբարազամ յաւարեցի,
Ձի այն եւ առ զ՝ զմարտիցի,
Իւրեանք ինչն ինչ յիս զարեցի,
Եւ ի վերայ այսմ անցուանի,
Միամտեալ հաստացի,

Որ փ եղեւ ընդ իւր գնացի,
Ի նազարաթն բառնել ընդի,
Եւ ի գառնակն առ նա հարցի,
Ուոց զինչ զայս ի նա բարի,
Քեզ յայտանք փայլի մի լինի,
Ձի զամենայն ինչ հոգացի,
Ոչ գիտեալ զլուս գաղտնի,
Ձի անքն նա ի թաղայի,
Ձի զիս հանց յընդից անտի,
Եւ արարեց որպէս լինի,
Վասն գրեանցն բարեւալ նաւի,

Ի. Lettera di cambio, փոխանակա-
ղիք:

Գաղա լինն զգիր բոլորայն,
Կեղեւ վերայ զայլ ինչ գամարի,
Յոյ ի նեւս իւր նաւայի,
Խորհեալ զհմար բազմագիւրի,
Ուսուցանն այնմ ծառայի,
Եւ առաքն գաղապարի,
Ի ըստամուզ սակս վնասի,
Իրեւն ի ջնդ զայլ բացի,
Մտաց նորա վերահանի,
Գտի զիս պարեալ ափսոսացի,
Ուսուցն Ե նաք ոչ իմացի,
Առ դատարար բողբ բարի,
Որպէս պարեալ զիս ստացի,
Ձգողութիւն նորին ցուցի,
Բազմեց վրայեց հաստասանցի,
Յործած ի գատ ընդ նա մարի,
Ձերկուս ընկերան եւս անդ գտի,
Ինչն միջ թնայեց երբորդի,
Սես բազում պահեալ մարի,
Անցս այսորիկ ի մէջ կացի,
Բազում Ժես ինչ հասուցին,
Ձինչ իմ առեալ զիս լոցուցին,
Եւ յեւ անտի ի բանտ արկին,
Յաւարս մայրիկ քանն եւ վեցին,
Յործած զիս ի միջ բարին,
Ցարեալ տեղի յին մուշին,
Յոյժ իւտարս որդեմուշին,
Պատեալ զինն առ զ լաւագին,
Խիստ առաւապմամբ եւ ահագին,
Նշեալ աննարս առաւելագին,
Գանն եւ գտար եւ վաղարին,
Յործած լինն բիւրեղի,
Սատակ տօնայն յոյժ նեղին,
Իրեւն արեւն քրտաւն հեղին,
Ի մէջ մարդկան ցեղացեղի,
Ոնն տեսեալ զվիշտ առեւապի,
Ըզք արարեալ դատարարի,
Հանել զմեջ յայլ ինչ տեղի,
Ստեալ հանգիստ եւ գիրաւի,
Յործած ի յայն եւ իսկ եղի,
Յոյժ արտասուս եւ անդ հեղի,
Ձի անխնայեց եր այն տեղի,
Պահարս մարդկան արեւմտեղի,
Երբեմն երբեմն ի միս գայի,
Գտայ կողակցեալ արպէս գերի,
Թե փրկութեան նաք ինչ հարի,
Բայց եր մարդկան անկարելի,
Ահարեկեալ զարհուրեի,
Անփութար նստեալ լոյսի
Խորաց որսն հառաքինի,
Ձիս բուր տաղանակի,
Ի հասանել ժամ զիւրեղի,
Ի մէջ մահն չղաղարեի,
Բացեալ աչք միւս թաղի,
Մինչ ի նապէ արասեցին,
Առաւ օտն միւն երեկի,
Երկուստան ժամ ցերեկի,
Բազմեց իւրհեալ ի միս եկի,
Ձեզդ անինն ինչ գտի,
Ձի ոչ լուս բարեկամի,
Եւ ոչ իւտեց նոցա զանցի,
Չարացս այս հաստացի,
Երեք արտացս զլուս յիւրեցի,

Այս երեքեանս յոյժ անեղի,
Եկեալ փ վայր նման գիւրի,
Ձառեալն յինն զգիրն պարտի,

Ցան ի մատուցն փերովելն՝,
Եղեց եւ յոյժ որդեմուշի,
Ի նեւս նշանց ծառա մատուրի,
Գուլ ինչ ներհալ յամենայնի,
Հաստաց վնայ տեսան վերարի՞,
Վերս բազում անտի տարի,
Սիւս երկու լաւարեղի,
Մինչ եւ հրաման անկարելի,
Թող տալ զպարտս իւր հարի,
Առ նուրեցան՝ բողբեցի,
Վերստեալ տեսան փափի,
Ձգատաստանն իմ յաննեցի,
Նմա հեղալ ըստ օրինի,
Յեւ պարտիկ այլ եւս կացի,
Սիւս երկու աննար թնացի,
Եւ ի ընդ լոբից ամին,
Եհարս հրաման տեսան նուրեցի,
Ու հանեց զայս ի բանտ,
Յաւարս մայրիկ քանն եւ վեցին,
Յոյժ ապարիկ քաննեցի,
Ձի գա ումը այնից պարտի,
Առ նախնաւ մատուցալ բանտի,
Նստեալ ան ծառա իւրեղի,
Որ Ե տեսեալ ի մէջ բանտի,
Յացն մատուրն որքան լինի,
Յոյժ ապարիկ քաննեցի,
Յոյժ ապարիկ քաննեցի,
Բանտն անտի եւ կապանի,
Պարտի ի տուն ի նա կացի,
Ոչ յայտանակե՞ այլ թաղարի,
Ոչ լիք եղեալ բանտ աւարի,
Յոյժ ապարիկ քաննեցի,
Եւ եղեւն իմ լըլուսարի,
Մեղեւ ներքայ այս պայմանի,

Եւ յործած եւ բանտն եկի,
Եր թնականն հայկազնի,
Հազար հարիկ տեսն եւ ուրի,
Քանն երկու տեղակարեցի,
Ստի յործած ի տուն գարեկի,
Սաւորս երկու ի նա կացի,
Ցեւեալ յայնմ զիս ասորի,
Յոյժ լարացեալ եւ թնակարեկի,
Երբ արարեալ վաղապարի,
Առ նուրեցան վասն հրամանի,
Եւ ի նման առեալ լինի,
Որկանել զիս երկին բանտի,
Ձգատասն ոչ հասանի,
Սարեալն տեսան նուրեցի,
Ուտ տեսն գատ մի արի՞,
Որ Ե բազմալ ի հոսմ գահի,
Եհարս հարսուս այս բոլորի,
Ցեւեալն իմ յոյժ վառլի,
Ձի կայր ի միս ահա առլի,
Ձի երեկ լոբից ամին,
Ձի փ գուցն գարեալ լինի,
Գուլ ըստ յեանն քան զառաւի,

1 Ի. Mastro, տէր (աղ):
2 Եստուց անտի:
3 Երկուս զաղբքն երկուսպարսն փո-
խարդէ:
4 Ի. Nunnzio, նախնալ քահանայա-
պետի:
5 Զիւտարս թնական 1669:
6 Ձեւեց Ե հասուցանալ ասորն կամ քե-
րտան, միայն յանդիս յարմարութեան
համար այսպէս լուսն է, ինչպէս նաեւ ա-
րեւ տեղեւորայնութիւն տաղաւաքական աղա-
տալ թիւներ կու տայ իրեն ցերեկացի:

Ջերմիք զոյ զուր մոտենցի,
Փախուստ գտի յկեղծիցի,
Այդ որսեալ գտի տեղի,
Յոյժ արժան գլու յարձանայի,
Ի ներքս մոտեալ ազնիւնի,
Ջորս բուր եւ դիւնիւրի,
Ձի տերն ստուռածն անբռնելի,
Մտանեց զիս ի նեւն անորիւրի,
Անբռնի գտաւ արտաւորի,
Յոյժ շարագին յամենայնի,
Հասեալ առ մեզ նոյն կտաւորի,
Կտաւորացեալն մարգարդի,
Որ ի Հոյսն բարկիւնի,
Երկից մանկանցի դանկելի,
Ոչ գոյ մեզ ժամ բանալ բերնի,
Ձի նախատինք եղեռն յերկրի,
Ծաղիլ եւ կտաւոր Հնէմանսի,
Վասն ոչ գոյլ մարդ ճշմարտի.

Որպէս իշխանն մի մեծազգի,
Որ ձեւանայ սուռ մշտնի,
Ձեռն ի մէջ Համանայի,
Հոգւոյ զգանն իմ յանձնեցի,
Կս եւ գնացեալ ոչ ամայի,
Կտաւալ վասն իմ շարախօսի,
Ձեռնալն ընդց անտի,
Գին զազուկ վասն իւր անիւ,
Իբրեւ տեղի գործն այսպիսի,
Յուսահասեալ յազուլ ձեռքի,
Յամենայն ի բաց կտրի,
Ձիս ի յասուսանն իմ յանձնեցի,
Կայի ձայն արտաւորիւ,
Ամիս լորս յոյժ վշտայի,
Ի մուս ամենանն գելաների,
Գոյ Հոսանի մահն փափի,
Եւ վասն այսր պատճառի,
Բան իմ լինի գտնարեցի,
Ձի գառառան իմ անդ յգի,
Գարնեալ նեւամբ տեսնն վերարի,
Եւ նոյն իսկ բանն յերկրի,
Որ եր եղեալ լըրցի ամսի,
Աստ եւ ամից շուրջ անցանի,
Եպա նոր փափ վերաստեղծութի,
Եւ բանն իմ գարնեալ կրկնի,
Ձեռամբ նոյնոյ տեսնն վերարի,
Ի Հոսանել ապրիլ ամսի,
Բան իմ սակաւ ստա եղբի,
Եւ այս ոչ գոյ իմ անգործի,
Վասն անունի նման նախիւ,
Առեալ զնոյ գարնեալ արկի,
Առ նուցորոն նախալարի,
Եւ իմ ձեռնալ յեկեղծի,
Ամիս տանն եւս անիւ,

Որ մի եղեալ յալին ամսի,
Ձեռեալ ի տուն նուցորոն.

Ֆիորենցա մեծ քաղաքի,
Ուր կայր նստեալ կռանգու յոյլի,
Յուսեւ եւ շինուածք իխտա պիտանի,
Յոյժ անորձակ եւ ցանկալի,
Անդ ժամանեալ առի զտեղի,
Ի յապարանս ուր կայր նուցի,
Ի ներս առեալ ընդ իս խօսի,
Յեղեկանայ գրանա ստուգի,
Եւ նոյնժամայն ընդհեղ լինի,
Ապրիլգնտուս ի տուն անուանի,
Ատ երկն գու աներկի դի,
Ըրջիլ անհոգ յամեն տեղի,
Եւ իմ եղեալ վաղկապի,
Ի Հրապարակ քաղաքի,
Եւ որք տեսեալ տանն ստուգի,
Հրաւիջ է մեծ առանց կարծի.

Ո՞ր տեսողացն յոյժ նախանի,
Որ գելանորս նստ անունի,
Եւ վազա առեալ փութանի,
Առ նուցորոն այսմ պատճառի,
Ատ էր ստա քահանայի,
Ապրիլգնտուս գիւր պահելի,
Ձի չէ եղեալ այսքան վայրի,
Ըրջիլ գրեւ այսմ օրինի,
Առեալ նոյնոյ պատճառանի,
Ձե իմ առեալ սկիզբն բանի,
Եւ սահմանել տեսնն փափի,
Որ է կորցեալ Հնէնց նախիւ,
Եւ նս գարնեալ ամենայնի,
Գլխակորեալ յոյժ վշտայի,
Որպէս գազան խաղ անուագի,
Որ ոչ գտեալ նիւթ աղտեղի,
Եւ իմ ձեռնեալ յայսմ վայրի,
Անն ունեւոյ գառ ճշմարտի,
Աստ եւ սակաւ իմ յանախի,
Մինչ մոտենել նոյնների.

Յառաւոր ամայ մատանի,
Ելեալ Հրաման յոյժ ստակի,
Ատ է նեւս Խոտաղմանի,
Առցն զստոյ պատճառանի,
Կտա յառաջեալ գելանորսի,
Որ կոնցեալ քիժուէնցի,
Անդ գնացեալ ոչ ամայի,
Աստ արժանայն իւր Հաւէտի,
Կամարան սասանայի.

Որդի գտնորք եւ գեհնի,
Նման Հնէնց շար կայնի,
Յիրամանայն զոյ յաղաքի,
Կարծեմ իմա ոչ գտանի,
Ի նուցեղ կանանց սմա նմանի,
Ի մէջ շարեաց այսքան ամի,
Եւ ի գնացս իւր յամանի,
Պետոս առաջինն այդ գարնիւնի,
Կարծեմ իմա ոչ գտանի,
Ձեռնեալ զայս ոչ Հուանի,
Առ յառաջեալ յայլում վայրի,
Կոնցեալ խանեց տառարի,
Որ է սոցա Համանանի,
Աստ յառաջեալ ոչ ուրաքի,
Եւ սասցեալ փորք իմ ստուգի.

Յեւ պետորկի գառաւորի,
Չարեք սոցն յայտնի լինի,
Իսկոյն կոնցեալ նեղ մատաւորի,
Վասն անունի այստ բանի,
Գարնեալ ի սոյն Հարկաւորի,
Վկայք երեք մի աւելի,
Առնել զայսոյ պատճառանի,
Վասն գրչի ոչ ան պարտի,
Ունայ գտեալ որ յառաջի,
Ունեւոյ տեսնն այսմ երկի,
Գինն զնեւս վերայ գրի,
Վկայ գուրդ բանին ստուգի,
Գիտեմ զգիր զոյ վասն այսմ իրի,
Հնէնց փորք իմ անունի,
Ունեւոյ առեալ զի վշտի,
Գրանայ այս որ կոյ գրի,
Ի վերայ այսր անունի,
Գարնեալ միտա երեք յամի,
Ի մատենի փետրարի,
Ի ատենաւթ օրն ուրաւի,
Ձեղն զայն վկայելի,
Առեալ ի նեւս գառաւորի,
Հնէնցեալ ի մէջ Հրապարակի,
Յստ անեղծեալ աւարտ բանի,
Եւ իմ առեալ ուրաւայի,
Կտաւալ եղի բանս այս ի գրի,
Գոյն զարա զայս վասն այսմ իրի,
Ծաղիլ մայր յեր ալեւորի.

(Միջոցն էլ էլ անգամ)

1 Իտ. Granduca, մեծ դուքս Բայանի է որ 1669 թ. արդեն Թուսկանա մեծ դքսու-
թիւնն էր, եւ Ֆիորենցա մայրաքաղաքը կար-
գանայապետական նախապի:
2 Իտ. Salvocondotto, քաղ. Sauf-con-
duit, Թուրք ապահովութեան առեալ
վերջի իշխանութիւնն, որով մէկն առանց
երկիւղի նեւարկութեան կրնայ նոյն
իշխանութեան երկիրը մտնել, բնակիլ.

1 Իտ. Sentenza, դատաւճիտ:
2 Իտտ անունայնի կը մարտնի նեւապրոյս
վերջը գրուած Թուսկանին Հետ, որ է
1671 Մարտ 1: Վասն զի ինչպէս որ Հոս
կը յիշատակուի նոյն առաջի փետր. 1868
վճիռ արտելէն եւ ինքն Թուսկան իւր
այսր արեւմտեան ելնէնտեւ: Եկան է գրեւ
այս դատաւճիտն եւ Մարտի 1868 առ-
արտան: